

*Forfatteren er redaktør
ved Jysk Ordbog*

Inger Schoonderbeek Hansen:

Mæh, sagde fuglen!

- nogle jyske betegnelser for dobbeltbekkasinen

I Jysk Ordbog (JO) kan læseren finde et stort antal artikler om navne på dyr og planter. For den enkelte betegnelse gives der efter ordets opslagsform og ordklasse sædvanligvis oplysninger om ordets etymologi, dets geografiske udbredelse og evt. synonymer. Hvis der er tale om et dialektord, giver vi i oversættelsen rigsmålets betegnelse, ellers er oversættelsen blot “= rigsm.”. Efter oversættelsen kan der optræde henvisninger og evt. citater, der belyser dyrets eller plantens karakteristika, dets evt. rolle i overtro etc. Denne opbygning kan illustreres ved artiklen *horse·gøg*, der er så nyredigeret, at den endnu ikke er kommet med i JO på internettet:

horse·gøg subst.

[1.sms.led antagelig < *hors 1*; spredt i Nord- og Midtjy samt Sydjy-NV; jf. *horse·gumme*, *skronne·hors*]

= (fuglen) dobbeltbekkasin, jf. Brøndegaard.Fauna.II.138. Brünnich.O.48. *Naar Horsegjøgen flyver i Bue og “horser“, vil det snart regne. Thy. en fæl Latter, der lød snart som en Uhrhanes Skoggren, snart som en Horse-*

Det er netop ordet *horsegøg*, der har givet anledning til denne lille artikel. Undervejs i redaktionen viste det sig nemlig, at fuglen havde mange andre jyske betegnelser (fx på *-ged*, *-hors*, *-gumme*), som gav mig associationer til fuglens lignende navne på mit modersmål, nederlandsk. Men mere om det senere.

Kendskabet til den danske flora og fauna har været noget varierende hos landbefolkningen, hvis dialekt JO søger at afdække. I betegnelser for dyr og planter, der var af vital betydning for landmanden, var der ikke stor dialektal variation; en ko var en ko, et svin var et svin. For mindre betydningsfulde planter og dyr kunne der derimod være mange forskellige dialektale betegnelser, fx har det velkendte insekt ørentvissten rigtig mange navne i dialekterne (jf. *Ord & Sag* 3 s. 13 ff). Eller en enkelt betegnelse kunne dække bredt, fx kunne en rose dække over en mængde arter af blomster¹. Planter og dyr fik ofte navn efter deres udseende eller anvendelighed for landmanden, og forståeligt nok blev betegnelserne for mindre kendte eller vigtige dyr eller planter ofte blandet sammen.

Denne artikel handler altså om nogle jyske betegnelser for dobbeltbekkasinen (*Gallinago gallinago*). Dobbeltbekkasinen er en vadefugl, der holder til i moser og enge og er forholdsvis almindelig i Danmark. Den ca. 26 cm lange fugl (inkl. 7 cm næb!) er mørkebrun med lyse striber på hoved og ryg, plettet og stribet langs siderne, den har en hvidlig bug og altså et meget langt, lige næb².

Fuglens lidet spektakulære udseende – lige bortset fra det lange næb – har haft minimal betydning for dens dialektale betegnelser; det har til gengæld den meget besynderlige lyd, fuglen frembringer. De almindelige lyde fuglen frembringer siddende og ved opflyvning, er – ifølge fugleguidens ‘lydgengivelse’ – et *tik-a tik-a tik* hhv. et hæst *kætsch*. Når hannen derimod styrtdykker ned fra himlen i parringslegen, blafrer den med halefjerene, hvilket lyder som en vrinskende hest eller en brægende ged!³

¹ Jf. *1.rose* 2 i H.F. Feilberg: *Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål* (1886 ff.) III s. 80.

² Jf. Roger Peterson et.al.: *Europas Fugle* (1994) s. 115f., V.J. Brøndegaard: *Folk og Fauna* II (1985) s. 138.

Dobbeltbekkasinen. Fra: *Veldgids voor de natuurliefhebber. 1. Vogels van West- og Midden-Europa* Reader's Digest (1987 ff.) s. 138.

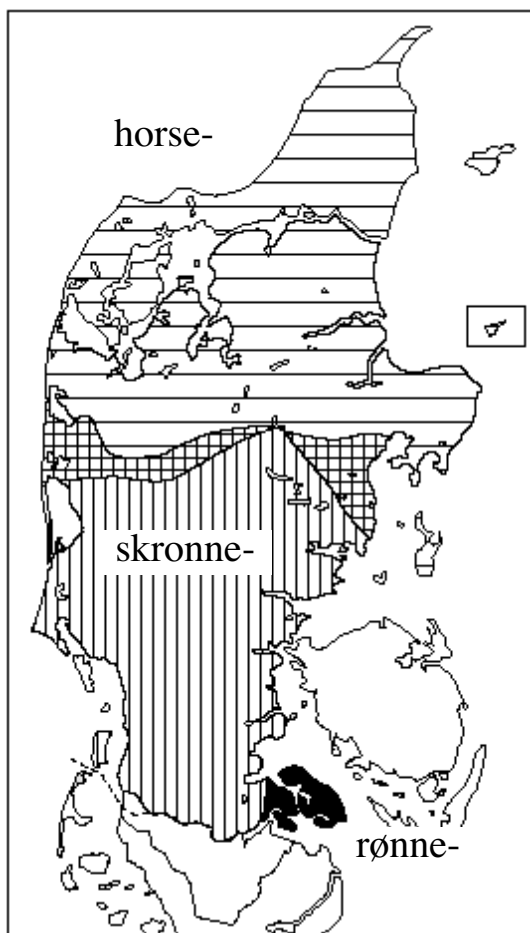
Hovedparten af dobbeltbekkasinens navne baseret på denne lyd er sammensætninger, fx *horsegumme*, *himmelged*, *skronnemette*. I nedenstående gennemgang belyses først betegnelsernes 1., derefter deres 2. sammensætningsled. Efterfølgende belyses den usikkerhed, der hos flere meddelere hersker omkring fuglen og dens betegnelser, og endelig drages nogle paralleller til fuglens navne i en række andre sprog.

Gumre-, himmel-, horse-, nodre-, rønne- og skronne-

I betegnelser for dobbeltbekkasinen er de to mest udbredte 1. sammensætningsled *horse-* og *skronne-*. Betegnelserne er tæt afhjemlet med ca. 4-500 optegnelser hver. Tallene er dels baseret på besvarelser af spørgeliste K17 (udsendt første gang i 1954) med spørgsmålet "Hvad kaldes dobbeltbekkasinen?⁴", dels på JO's seddelmateriale. Tilsammen ud-

³ Jf. Roger Peterson et.al. s. 116. Interesserede kan høre fuglens lyd på internet; et link findes i netudgaven af dette års Ord & Sag på adressen www.hum.au.dk/jysk/publikationer/ordsag24.htm.

⁴ Her var følgende forslag tilføjet: "gummegøg, horsegumme, horsegøg, horsenodder, hummegøg, nodregøg, nordgøg, nordkok, skronnehors, skronnehøg, skrummeløg, tinksmed".

Kort 1.

fylder betegnelser med *horse-* og *skronne-* på meget fin vis hele Jylland (jf. kort 1); *horse-* anvendes i den nordlige del, mens betegnelser med *skronne-* forekommer i den sydlige. På overgangen mellem *horse-* og *skronne-*områderne optræder betegnelserne side om side. Fra vadehavsøerne Fanø og Mandø findes ingen optegnelser, mens fuglen på Als typisk betegnes med 1. leddet *rønne-*; sammensætninger med *skronne-* forekommer dog også her.

Førsteleddet *horse-* er afledt af *hors* og hentyder altså til fuglens hestelignende, vrinskende lyd. Det er typisk sammensat med *-gumre* eller med *-gøg*, og optræder kun en enkelt gang sammen med *-ged* og *-nodder* (jf. afsnittet om 2. sammensætningsled nedenfor). *Horse-*

udtales hovedsageligt [*håsa-*] eller [*hås-*], mens udtalen [*håssi-*] og former som *hossel-* og *håssel-* optræder med varierende hyppighed i området (detaljererede oplysninger følger i artiklen *horse-* i www.jyskordbog.dk).

Betegnelser med *skronne-* henviser ligeledes til hestens vrinsken, idet verbet *skronne* ifølge *Ordbog over det Danske Sprog* (ODS) bl.a. betyder “vrinske” (bd. XIX s. 933f.). Det lydefterlignende ord er beslægtet med norsk dialekt *skrona* (= skryde) og *skryn(j)a* (= hoste, skryde, skramle), der svarer til ældre nydansk *skrynni*, *skrønne*⁵. ODS nævner ligeledes, at verbet bruges “om bekkasinens han (i parringstiden): frembringe en vrinskende ell. brægende lyd.”. *Skronne-* er oftest sammensat med sidsteleddene *-ged* og *-hors*, men optræder også sammen med *-gøg*, *-høg*, *-kok*, *-mette* og *-øg* (jf. afsnittet om 2. sammensætningsled nedenfor). *Skronne-* udtales normalt [*skrånə-*], men i et nordligt bælte af *skronne-*området høres også [*skråni-*].

⁵ Jf. Otto Kalkar: *Ordbog over det Ældre Danske Sprog* III (1892 ff.) s. 823.

Betegnelser med *gumre-*, *himmel-*, *nodre-* og *rønne-* er noget mindre udbredte. *Gumre-* er vel afledt af verbet *gumre*, der betyder at mimre og brumme eller gumle, dvs. den lyd hesten frembringer “for at minde Staldkarlen om, at Krybben er tom” (*Landet mod Nordvest* I (1946f.) s. 219). Det er kun optegnet i sammensætningen *gummegøg* (4 kilder) fra Skanderborg- og Fredericia-egnen og udtales [*gomə*].

Himmel- optræder kun sammen med *-ged* og er oplyst som svar på K17 hos fire meddelere spredt over Midtjylland. Disse oplysninger er særlig interessante, fordi ordet ikke var blandt forslagene på spørge-listen (jf. note 4 ovenfor). I *Sønderjysk Månedsskrift* fra 1963 findes desuden en optegnelse fra Ejdersted (Nordslesvig): “om natten slog en bekkasin sine slag ... med den sære brægende lyd, som i Ejdersted har skaffet den navnet ‘himmel-ged’” (s. 169). Substantivet *himmel* har snarere noget at gøre med den måde, hannen dykker ned fra himlen, alt imens dens halefjer frembringer lyden som en ged.

Nodre- er optegnet hos 15 forskellige kilder, hvoraf nogle enkelte anvender lydskrift [*ˈnårə*]; de øvrige skriver *nord-*, *norre-* eller (enkeltoptegnelser) *nodder-*, *nurre-* og *nødder-*. Det er formentlig afledt af verbet *nodre*, der bl.a. betyder at vrinske, der har paralleller i nedertysk *nöddern* (= vrinske) og jysk *nodre* (= småsyng, nynne; vrinske (Angel og Fjolde), jf. ODS XIV s. 1274 og Feilberg II s. 689). Sammensætningsleddet er spredt optegnet fra den nordvestlige del af Sønderjylland, fra Bjerre Herred og Varde-egnen; mere sporadisk forekommer leddet i den nordlige del af Jylland. Det er typisk optegnet med *-gøg* som sidste led, men findes også sammensat med *-kok* og en enkelt gang med *-hors*.

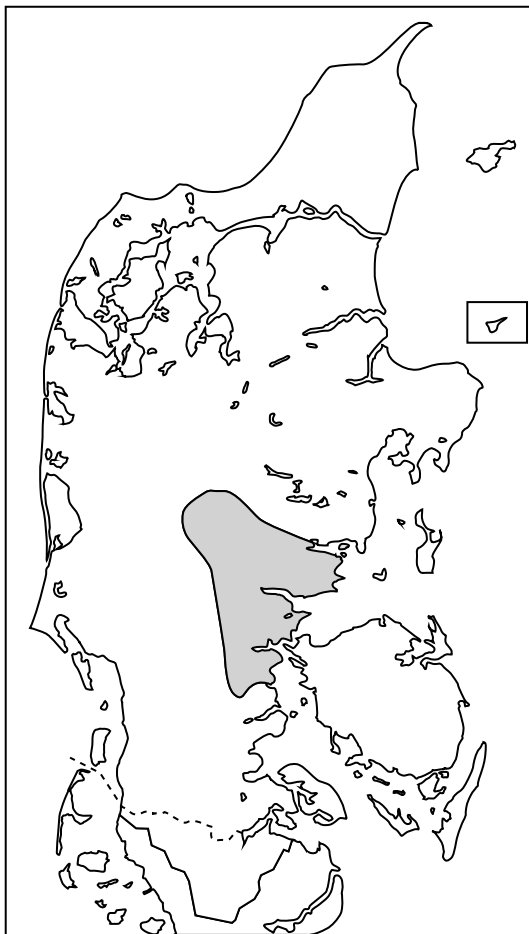
Det sidste 1. sammensætningsled, der skal behandles her, er *rønne-*, endnu et lydefterlignende ord, der betegner dobbeltbekkasins specielle lyd som en vrinskende hest. Ifølge ODS er verbet *rønne* “rimeligvis” en sideform til *skrønne*, der igen er sideform til *skronne* (jf. ovenfor, jf. ODS XVIII s. 215). I JO’s seddelsamling har verbet *rønne* sideformerne *ronne*, *rynne*, *rønre* og *rynre*⁶, jf. variationerne i førsteleddet i sammensætningerne *rønnefugl*, *rynnefugl* og *rynnehors*, *ronnegøg*, *ronnehors*, *ronnehøg* og *ronnekok*. Betegnelserne med *rønne-* er hovedsageligt optegnet fra Sundeved og Als, desuden findes

⁶ *ronne* afspejler formentlig en ikke i-omlydt form (jf. svensk dialekt *ryni(a)*); sideformen *rønre* og *rynre* er kun optegnet i præsens- og præteritumformerne [*rønərə* hhv. *rynərə*] og [*rønərət* hhv. *rynərət*].

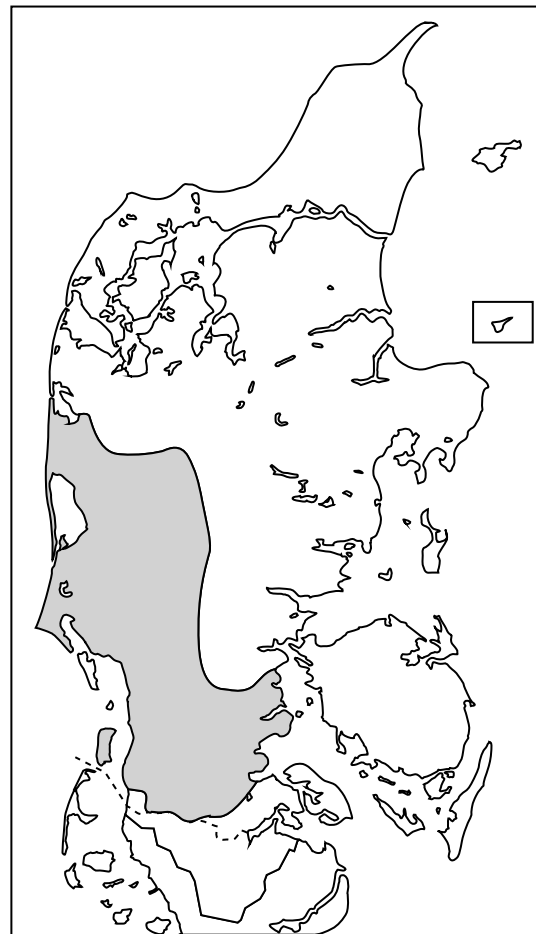
der enkelte optegnelser fra Tønder- og Flensborg-egnen, samt en Lyngby-optegnelse nordvest for Kolding. Leddet udtales [ronə-], på Nordals dog [rønə- eller rönə-] og på Sydals [rynə-].

-fugl, -ged, -gumre, -gøg, -hors, -høg, -kok, -mette

Mens de fleste 1. sammensætningsled kan betegnes som lydefterliggende, gælder dette kun for et af sidsteleddene, nemlig *-gumre*, alene optegnet i sammensætningen *horsegumme*. Udbredelsen af denne betegnelse (hvor begge led betegner fuglens vrinskende lyd) er den samme som for 1. leddet *horse-* på kort 1. Sidsteleddet *-gumre* udtales almindeligvis [-gom], i Vendssyssel dog (til dels som sideform) [-go.m eller -gom]. Derudover forekommer udtaler som [-gomər, -gom'ər, -gom'ə] der måske snarere afspejler en flertalsform *-gummer*. Andetleddet kan få formen [-kom] eller (flertal) [-komər], når 1. sammensætningsled udtales enstavet [hås-]; et tryksvagt 2. sammensætningsled

Kort 2: skronneged

Kort 3: skronnehors

afspejler sig i former som *horsken* eller *horskin*. Endelig er der optegnet nogle forvanskede udtaler som [-*goŋ*, -*gomp*, -*gompi*, -*gommi*] (en mere detaljeret gennemgang af udtalformerne følger på www.jyskordbog.dk).

Sidsteleddene -*ged* og -*hors* angiver de dyr, der frembringer den brægende hhv. vrinskende lyd. Sidsteleddet -*ged* forekommer i sammensætningen *himmelged*, men især i sammensætningen *skronneged* (ca. 50 kilder), der optræder spredt i Sydøstjylland med tilgrænsende sogne i Midtøst-, Sydvest- og Sønderjylland (se kort 2). Det udtales [-*gi'əd̥*, -*gi'ð̥*] eller (sjældent) [-*ge'j̥*].

Sidsteleddet -*hors* er typisk optegnet sammen med *skronne-* eller *skronni-* (i alt ca. 180 kilder, se kort 3); sjældnere er sammensætningen *rønnehors* (6 kilder) og *gummerhors* (1 kilde). Det udtales normalt [-*hås*].

Sidsteled -*mette* hører indholdsmæssigt sammen med -*ged* og -*hors*, idet kvindenavnet *Mette* ofte blev brugt om geden eller fåret (fx til at lokke dem)⁷. Som betegnelse for dobbeltbekkasinen optræder -*mette* kun i sammensætningen *skronnemette* fra 5 forskellige kilder mellem Kolding og Haderslev. Betegnelsens geografiske afgrænsning er yderligere interessant, da 4 af kilderne opgav navnet spontant, uden om forslagene på spørgeliste K17 (jf. note 4). Ledet udtales [-*mæt*].

De sidste fire 2. sammensætningsled, der behandles her, har ikke umiddelbart noget med dobbeltbekkasinsens lyd at gøre. -*fugl* optræder kun i betegnelsen *rønnefugl*, som udelukkende forekommer på Als, hvor det ifølge Alsisk Ordsamling hedder [ʀønəfåwl] på Nordals og [ʀynəfåwl] på Sydals (jf. kort 1). Heller ikke denne betegnelse var opført som forslag i spørgsmål K17, og alligevel svarer to meddelere *ronefåwl* hhv. *rynnefovl*. Substantivet *fugl* er jo blot artsbetegnelsen for 'fugl-af-en-eller-anden-art'.

Sidsteleddet -*kok* er en almindelig betegnelse for fugle af hankøn (jf. *I. Kok 1.2* i ODS X s. 1011); som simpleks betegner det hannen hos høns, men som sidsteled indgår det i talrige sammensætninger som fx *agerkok*, *fasankok*, *pludderkok* (= kalkunhane), *skogrekok* (= brushane). Som betegnelse for dobbeltbekkasinsens han optræder -*kok* sammen med *nodre-* (6 kilder optegnet i Midt-, Syd- og Sønderjylland), og sammen med *skronne-* (19 kilder i samme store område; de

⁷ Gedebukken hed jo Mads!

fleste dog i det midtjyske). Desuden svarer en meddeler fra Sundeved med sammensætningen *ronnekok*. Sammensætningerne betegner altså en hanfugl, der vrinsker.

Sidsteleddene *-gøg* og *-høg* betegner jo to almindelig kendte fugle. Begge er (især for hunnernes vedkommende) brunstribede eller brunplettede, hvilket synes afgørende for navnegivningen.

Sidsteleddet *-gøg* optræder hyppigst sammen med *horse-* (ca. 80 kilder spredt i *horse-*området på kort 1). Desuden optræder det sammen med *skronne-* (ca. 15 kilder i det midt- og sydøstlige *skronne-*område, se igen på kort 1), med *gumme-* (5 kilder fra området mellem Skanderborg og Horsens, samt fra Fredericia-egnen), med *nodre-* (5 kilder spredt i den nordøstlige del af Sønderjylland) og endelig med *rønne-* (en enkelt kilde øst for Tønder). I disse sammensætninger er det 1. sammensætningsled, der henviser til dobbeltbekkasinens vrinskende lyd og ikke gøgens kuk-kuk.

Betegnelser med *-høg* er mindre udbredte. Ledet optræder hyppigst sammen med *skronne-* (ca. 40 kilder spredt i det nordlige og sydvestlige *skronne-*område og sporadisk i det sydøstlige og sønderjyske *skronne-*område, jf. kort 1), desuden forekommer det sammen med *rønne-* i tre kilder fra det syd- og sydøstlige Sønderjylland.

Tinksmed

Trods dobbeltbekkasinens meget iørefaldende lyd, kan kendskabet til den ikke være voldsomt udbredt, da ca. 30% af de i alt 1253 besvarelser af spørgeliste K17 ikke giver noget navn. Andre tilføjer kommentarer som fx “jeg ved ikke helt bestemt, så jeg vil helst ikke svare andet end: en fowl” (meddeler vest for Brønderslev) eller “Kan ikke mindes at have hørt noget dialektord for bekkasiner (lige så lidt som jeg kan mindes nogensinde at have set nævnte fugleart i min hjemstavn)” (meddeler fra Thy).

På spørgelisten havde vi også spurgt, om *tinksmed* kunne betegne en dobbeltbekkasin. Ca. 25 meddelere er mere eller mindre overbeviste om, at tinksmed brugtes om enkeltbekkasinen⁸. Sikre meddelere

⁸ *Lymnocryptes minimus*. Denne sjældnere fugl ligner dobbeltbekkasinen meget, men er betydelig mindre og har et kortere næb. Dens lyd er dog mindst ligeså besynderlig: “en hul, boblende lyd der lyder som galopperende hest på en træbro”! (jf. Roger Peterson et.al s. 115).

skriver fx “Tinksmed er den lille enkelte Bekkasin” (meddeler fra Hering-egnen), “enkeltbekkasinene kalder vi tinksmed” (meddeler vest for Kolding). Ifølge fugleguiden er en *tinksmed* imidlertid en helt anden vadefugl, en slags klire (*Tringa glareola*, Roger Peterson et.al. s. 122).

Bokje, watersnip, hrossagaukur, bécassine des marais, snipe ...

En af grundene til at dobbeltbekkasinens jyske betegnelser *horsegumme* og *horsegøg* blev udgangspunktet for denne artikel, var som sagt ligheder med fuglens betegnelser på nederlandsk. Enkelt- og dobbeltbekkasinene hedder her *bokje* (= ‘lille ged’) hhv. *watersnip* (= ‘vandsnepe’). Især navnet *bokje* – til trods for at det altså er navnet på enkeltbekkasinene – stemmer jo fint overens med de jyske betegnelser på *-ged*. Spørgsmålet er så, om fuglens ‘sang’ også på en række andre kendte sprog giver associationer med en brægende ged eller en vrinskende hest.

Betegnelsen *bokje* betyder vel oprindeligt ‘kleine Watersnip’ (= lille dobbeltbekkasin). Selve dobbeltbekkasinene (*Watersnip*) har geografiske betegnelser som fx *Maailamke* (= majlam), *Waarlamke* (= forårslam), *Hemelgeit* (= himmelged), *Ronneke-mere* (= nederlandsk ‘hinneke’ + ‘merrie’, dvs. vrinskende hoppe)⁹.

Også på de andre nordiske sprog henviser nogle af fuglens betegnelser til dens lyd. På islandsk hedder dobbeltbekkasinene *hrossagaukur* (= horsegøg)¹⁰. På svensk findes den især dialektale eller folkelige betegnelse *horsgök* (= horsegøg), mens fuglen på rigssvensk hedder *enkeltbeckasin* (!)¹¹. På norsk dialekt kan den hedde *rossegauk* (= horsegøg), *mekregauk* (= ‘mæh-gøg’), *humregauk* (= ‘humre-gøg’), men på norsk bokmål hedder den *enkeltbekkasin* (!)¹². De svenske og norske betegnelser for dobbeltbekkasinene er noget forvirrende; for at

⁹ jf. Klaas J. Eigenhuis: *Verklarend en etymologisch woordenboek van de Nederlandse vogelnamen* (= Forklarende og etymologisk ordbog over nederlandske fuglenavne). Stichting Dutch Birding Association (2004) s. 83 og 565, jf. A.A. Weijnen: *Etymologisch dialectwoordenboek* (1996) s. 164.

¹⁰ jf. Roger Peterson et.al. s. 115, Johan Fritzner: *Ordbog over Det gamle norske Sprog II* (1954) s. 65.

¹¹ *Ordbok över Svenska Språket XI* (1932) s. 1240.

¹² *Norsk Ordbok III* (1994) s. 1494.

holde den adskilt fra dens mindre makker, enkeltbekkasinen, kaldes denne *dvärgbeckasin* hhv. *kvarzbekkasin*¹³.

På fransk, engelsk og tysk - og altså også på nederlandsk - indgår fuglens markant lange næb i betegnelserne. På fransk hedder fuglen *bécassine des marais* 'lille sneppe fra sumpområdet' (med afledning af ordet *bec* = 'næb', dvs. 'fugl med langt næb'¹⁴). Ordet må være indlånt i tysk, hvor fuglen hedder *Bekassine*¹⁵. På engelsk har sneppe-betegnelsen fundet udbredelse, for her hedder den *snipe* med afledning af nordisk *-snípa* = næb¹⁶.

Afslutning

Det kan ikke undre, at dobbeltbekkasinens brægende eller vrinskende lyd har givet anledning til folketro og varsler. Fuglen kunne således opstå af ånden fra en afdød hest, som en fynsk kilde fra 1886 skriver: "En mand jog sin gamle udslidte hest i mosen, hvor den sank til bunds og blev til en fugl, som efterlignede hestens skrønnen; "det blev nu dens kæreste syssel, når den så en gammel hest, at flyve ud over hængedyndet og med sin stemme lokke den derud for at få sig en kammerat""¹⁷. Horsegummen kunne varsle både godt og dårligt vejr: "Nær a hörsgom (a skronnegied) skronje om awtenen, blywer et godt væje om anden dawaen" (= når horsegummen eller skronnegeden skronner om aftenen, bliver det godt vejr på andendagen; Horsens)¹⁸ og "Når "æ skrannerhos" (bekkasinen) skriger, går det mod regn og uvejr" (Sønderjylland)¹⁹. Pebermøer forvandles til viber og pebersvende til horsegummer, og viberne sang: "Hvi vil do et, hvi vil do it" (= hvorfor ville du ikke), og horsegummerne svarede: "A tur et, a tur et" (= jeg turde ikke) (meddeler fra Vendsyssel).

¹³ jf. Roger Peterson et.al. s. 115, samt kilderne fra note 11 og 12. På ømålene kaldes dobbeltbekkasinen fx *horsegnadre*, *horsegøg*, *horsegummer* (jf. *Ømålsordbogen* VII (2004) s. 361).

¹⁴ jf. V.J. Brøndegaard II s. 138, Roger Peterson et.al. s. 115.

¹⁵ jf. *Duden Deutsches Universalwörterbuch* (1996) s. 229.

¹⁶ *The New Shorter Oxford English Dictionary* II (1993) s. 2922.

¹⁷ citeret efter V.J. Brøndegaard II s. 140.

¹⁸ jf. Ewald Tang Kristensen: *Gamle Folks Fortællinger om det jyske Almueliv* Tillægsbind III s. 148.

¹⁹ jf. *Stambladet* II (1964) s. 216.

Som vist ovenfor har de dialekttalende haft en umiddelbar kreativitet ved navngivningen af dobbeltbekkasinen, hovedsagelig centreret om dens besynderlige lyd. I de enkelte artikler i Jysk Ordbog kommer denne kreativitet vanskeligt til udtryk. Sammenhængen mellem et bestemt dyr eller en bestemt plantes forskellige betegnelser udfoldes bedst i en artikel som denne.

De mange betegnelser for blot ét blandt mange dyr viser også, hvor kompliceret og righoldig en dialektordbog er i forhold til en ordbog, der beskriver et rigssprog. Hos os svarer rigssprogets dobbeltbekkasin til hele 22 opslagsord, her anført i alfabetisk rækkefølge:

gummegøg, himmelged, horseged, horsegumme, horsegøg, horsenodder, nodregøg, nodrehors, nodrekok, rønnefugl, rønnegøg, rønnehors, rønnehøg, rønnekok, skronneged, skronnegumme, skronnegøg, skronnehors, skronnehøg, skronnekok, skronnemette, skronneøg.

Dobbeltbekkasin. Fra *Salmonsens Konversationsleksikon* II (1915) s. 853.